

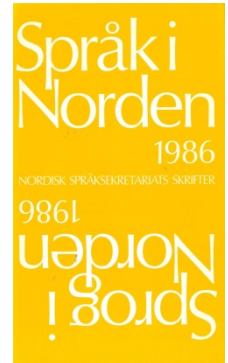
Sprog i Norden

Titel: Kommentar till Kjell Venås' tankar om det språksociologiska klimatet i Norden

Forfatter: Margareta Westman

Kilde: Sprog i Norden, 1986, s. 25-33

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>



© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

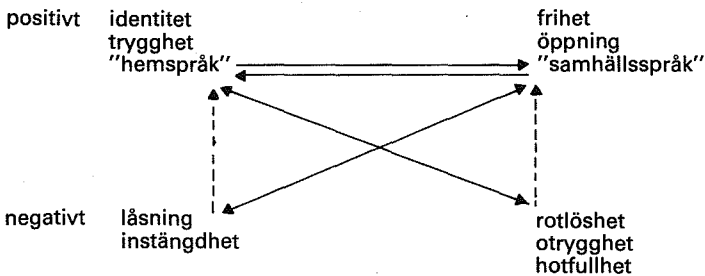
Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Kommentar till Kjell Venås' tankar om det språksociologiska klimatet i Norden

Av Margareta Westman

Som representant för "visse andra nordiske lande", dvs. ett av dem med centralistiskt "riksspråksvang" nästan som det ruskiga Frankrike, vill jag i diskussionen lyfta fram det kraftspel eller den värdekonflikt som ligger under men inte tydligt lyfts fram i Venås inlägg. Jag väljer att illustrera detta med hjälp av ett diagram i Greimas efterföljd (1969:3):



(I figuren anger enkel pil "förutsättning", dubbel pil "motsättning".)

Den spänning jag vill framhålla är den som råder mellan önskan att värna det egna hemspråket och strävan efter ett språk som duger för att delta i och odla samhällslivet i stort. Om man enbart ser till tryggheten finns viss risk för att man hamnar i en låsning – om man enbart ser till friheten till en större värld finns risk för rotlöshet.

De båda positiva företeelserna "trygghet" och "frihet" förutsätter dels varandra, dels varsin negativ form: "låsning" respektive "rotlöshet". I det här systemet kan man betona olika värden

och framför allt olika risker, ibland kanske på bekostnad av andra värden och andra risker.

Hur ser nu vår svenska verklighet ut? Vad är folks hemspråk och närspråk? Venås nämner endast en typ, nämligen bygdemål. Han har rätt i att vi i Sverige inte har tagit tillräcklig hänsyn till dialekttalande elever i skolundervisningen (jfr Österberg 1961, Dahlstedt 1974 och Hultgren 1983). Inom Sveriges gränser finns flera hundra tusen personer som talar en för utomstående svår-begriplig dialekt enligt uppskattning av Karl-Hampus Dahlstedt (1974:136) – och närmare kan man knappast komma enligt Mats Thelander (muntlig komm.). För barn med sådan dialekt blir arbetet att tillägna sig riksspråket/skriftspråket och på så vis komma in i det större samhället mycket stort. Men jag vill påstå att också barn i t.ex. de större städerna med sina "vulgära" blandspråk kan få problem (jfr Grogarns undersökningar av göteborgsundomar).

Några separatiströrelser med språkuppror som grund – som Venås antyder – har jag inte lyckats få bekräftat att det finns. På tidningen Dalademokraten kände man inte till att det skulle finnas någon Engelbrekt i Särna och Idre; däremot har där stått en skolstrid: Drevdagens skola skulle läggas ner och barnen skulle i stället gå i skola nere i Älvdalen. Det ville och vill fortfarande inte föräldrarna. Men "attende till Noreg"? Och Engelbrekt? Det diskuteras bland historiker om den första Engelbrekt var sponsrad av Hansan; kan denna påstådda nya Engelbrekt vara understödd av norsk oljeindustri?

Jag menar att man bör ha klart för sig att det i det svenska samhällslivet ryms en viss tradition för och vana vid att folk kommer från olika håll i landet. Bondeståndet i Sverige har ju t.ex. varit representerat i riksdagen sedan 1400-talet, med uppehåll naturligtvis för enväldesperioderna då vi inte hade någon riksdag. Vår statsminister under kriget var skåningen Per Albin Hansson, vår statsminister under perioden 1946–1969 var värm-länningen Tage Erlander. Och på båda hörde man mycket väl varifrån de kom; vilket inte hindrade att var och en i sinom tid kom att betraktas som något av landsfader.

Men åter till identitetsproblemet och hemspråken. I Sverige finns gamla inhemska grupper med annat språk än svenska: ca 17 000 samer och 15 000–20 000 finsktalande (Språken i Norden,

1983). En ny grupp som vi först sent fått upp ögonen för är de döva. De som är döva från början har teckenspråket som primärspråk; för dem är svenskan ett främmande språk. Det gäller 8000-10 000 människor spridda över landet.

I Sverige kan vi inte heller bortse från att var åttonde invånare antingen själv är född utomlands eller har någon av föräldrarna född utanför Sverige. Vi har vidare ca 400 000 utländska medborgare bosatta i landet: 240 000 finsktalande, 40 000 jugoslaver, 15 000 greker, 15 000 turkar, för att inte tala om 25 000-30 000 vardera danskar och norskar. Och det finns många andra språkgrupper, t.ex. chilenchare och iranier. En annons om hemspråkslärare till Botkyrka, en förort till Stockholm, som var införd i Dagens Nyheter den 21 september 1983 kan vittna om språklig mångfald i vissa kommuner:

BOTKYRKA KOMMUN

HEMSPRÅKSTRÄNARE

ref nr 20:8641
Barnomsorgen

Förskolläro-utbildning alt utbildning och erfarenhet inom barnomsorgen.

ALBANSKA 4 tim/vecka
FINSKA 12 tim/vecka vik 83-10-01-84-04-01
FRANSKA 8 tim/vecka
HAKKA 4 tim/vecka
ITALIENSKA 12 tim/vecka
KANTONESISKA 4 tim/vecka
KURDISKA 4 tim/vecka
MANDARIN 4 tim/vecka
MANDINKA 4 tim/vecka
MAKEDONISKA 4 tim/vecka
PORTUGISISKA 4 tim/vecka
ROMANES 4 tim/vecka
SLOVENSKA 4 tim/vecka
THAILÄNDSKA 8 tim/vecka
TIGRINJA 4 tim/vecka
TURKISKA 12 tim/vecka vik 83-10-01-84-06-10

Den här blandningen medför också att det kan uppstå nya vardagspråk, kanske en pidginsvenska, vi vet inte mycket om det ännu. Ett litet exempel på levande språkblandning fann jag i en

tidningsintervju med ett par helsvenska tonårsflickor från en förort utanför Stockholm. En av dem använde apropå rika ungdomar som kan köpa dyra modekläder: *Essekoglu essek*, ett turkiskt kraftuttryck, 'åsnans son', som hon snappat upp hemma i Hjulsta.

Ingen av alla de grupper jag nämnt kan använda sitt hem- eller primärspråk i samhällslivet om svenska ska användas. Hur ska man då finna en lösning som gör att folk med bevarad identitet ändå kan bli delaktiga i kultur och politik och lära sig läsa och skriva, "og røre pennen slik det høver dei sjølve best"?

De flesta tar för självklart att skriftspråket i Sverige ska vara svenska och inget annat. Även om finnarna brummar. Med Vennås kan man fråga: vilken svenska då? Att efter norskt mönster upprätta ett nytt skriftspråk på "talemålens grund" vore knappast möjligt, det måste i så fall bli flera. Såvitt jag vet – utan att vara dialektolog – är det inte mycket som förenar låt oss säga bleking-ska i söder och burträskmål uppe i Västerbotten gentemot mälardalsmålet. Det skulle nog inte gå för mindre än att man etablerade åtminstone ett nordnorrländskt, ett sydnorrländskt, ett dalskt (ett?, kanske hellre fem), ett västsvenskt, ett götamålskt, ett gotländskt och ett sydsvenskt skriftspråk.

Ett förslag på den här linjen men som går mycket längre har förts fram av Barbro Wijk och Jan-Ola Östman i festskriften till Bengt Loman 1983. De föreslår att varje finlandssvensk dialekt borde få sitt skriftspråk. Men inte nog med det. De menar vidare att eftersom skrift används för skilda ändamål så "måste vi också kunna acceptera ett behov av flera parallella skriftsystem". Varje dialekt skulle då ha tre skriftsystem, ett allmänkommunikativt för litterär verksamhet, teater, information, offentliga uppgifter; ett vetenskapligt transkriberingsspråk; ett pedagogiskt högspråkliknande hjälpspråk för barn att lära sig läsa på.

Utän att gå in på de stora problemen som till exempel: vad bestämmer vad som är en dialekt? vill jag ta upp ett annat problem i sammanhanget, nämligen normeringens status. Språk är ju normsystem och normsystem upprätthålls genom social kontroll. Den sociala kontrollen i små grupper är nästan alltid mycket striktare än i större, lösare grupperingar. Redan talspråk utgör normsystem, fast sällan helt kodifierade. Det finns bland annat regler för språkbyte och språkblandning. *Du skal ikkje*

knote kan man säga på norska när någon försöker tala standard-språkligt i fel situation, vilket också i Sverige kan anses tillgjort och högfärdigt (se t.ex. Dahlstedt 1979:130).

Etablering av skriftspråk innebär just kodifiering, vilket i sin tur inbjuder till övervakning och tillsyn. Det har faktiskt slagit mig när jag har läst lite om diktning på dialekt eller med dialektala inslag i svenska att skribenterna ofta kritiseras för inkonsekvens – samma ord stavas olika (Wijk-Östman: 188), felaktiga böjningar, felaktigt ordval, t.ex. Sara Lidmans *skidra* i stället för *ränna*, dvs. norrbottniskt i stället för västerbottniskt (Dahlstedt 1959:129).

Det sägs vidare, bland andra av Kristina Nikkula vid konferensen Svenskans Beskrivning 14 i Lund i oktober 1983, att för vissa funktioner, i vissa situationer är det inte genuint att använda dialekt – Nikkula hade en översättning av Hamletmonologen till en österbottnisk dialekt som exempel. Så fast tanken med det dialektala skriftspråket är att det ska ligga så nära talet som möjligt, gäller detta – som vanligt, vill jag säga – ett idealiserat tal. Vi säger inte alltid samma ord likadant, språkhistorien kan berätta om förskjutningar i formsystem, att ord lånas, att syntax förskjuts, och även om dessa beskrivningar oftast gäller stora språksystem under längre perioder, så bör vi nog räkna med att folks dagliga språkliv innehåller en hel del variation (jfr Thelander 1979).

Sara Lidmans mamma kom från Norrbotten, så i hennes hem använde man *skidra* omväxlande med *ränna*. Och i Sverige kommer många mammor från en annan trakt än den deras barn växer upp i; all flyttning sker inte heller in till storstäderna.

Frågan är alltså om man i sin omsorg om folks möjlighet att i skrift behålla och odla sin identitet tvärtom skulle låsa de flesta och ge dem ytterligare ett skriftspråk att *inte* klara. En helt annan sak är att inskola barn genom lokalt anpassad dialektskrift och så småningom övergå till den riksgiltiga skriften (såsom Dahlstedt förordar 1979:129).

För de grupper som inte har något svenskt språk från början kan problemen inte rimligen lösas med skriftspråk på hemspråkens grund, alltså förutsatt att någon sorts svenska ska vara skriftspråk i Sverige. För dem som ska lära sig svenska som främmande språk behövs en fixering av detta språk. Det behövs

en ideal norm i stavning, böjning, syntax. Antingen det, eller också måste vi bestämma ytterligare ett antal svenska skriftspråk: finsksvenska, grekvenska, serbokroatsvenska, turksvenska etc. Ingen, tror jag, önskar en sådan utveckling.

Men för utlärnning av svenska behövs en ideal norm för uttal också. Har vi då ett svenskt rikstalspråk? Härom är meningarna delade. Adolf Noreen menade 1907 att man inte kunde beskriva tongången i svenskt rikstalspråk eftersom ett sådant "ännu inte existerar". Gjerdman ansåg 1948 att man borde treva efter "en allmänt gällande norm också här" och Bertil Molde skrev 1971 att just invandrare ska lära sig riksspråklig accentuering (allt efter Holmberg, *Språket i Göteborg* 1976:27). I en kort uppsats i festskriften till Einar Lundebj 1984 hävdar Gösta Holm "att vi ju faktiskt med ett undantag . . . inte har något enhetligt rikstalspråk" (s. 182). Undantaget är scenspråket och det därav härledda etermediespråket, menar Holm. I ett föredrag på språknämndens årsmöte 1983 sade Claes Christian Elert bl.a. om vad skolan bör göra: "Milt, med ansenlig tolerans men tydligt och konsekvent, bör man anvisa en talspråksnorm" (*Språkvård* 1983:4 s. 9). Han förutsätter uppenbarligen att det finns en talspråksnorm, ett talat riksspråk.

Jag tror att en del av motsägelserna här har att göra med skillnader i uppfattningen om vad som egentligen krävs för att man ska kunna säga att det finns ett riksspråk. Lars Brink, nyutnämnd professor i danska på Island, har diskuterat detta och stipulerar sin definition på riksspråk: "Sprog uden lokaliserbare traek" (Brink 1985:28). Inget drag ska vara lokaliserbart, däremot kan kombinationer vara lokaliserbara, märkligt nog. Med Brinks definition har vi inget riksspråk på svenska, för antingen har man bakre r eller så har man främre r eller så har man båda i en speciell, ofta västgötsk, blandning. Och sydsvensk intonation är inte densamma som uppsvensk. Men jag tror att Molde och Elert inte är lika stränga som Brink; Elert t.ex. talar om "ett talspråk utan *markerad* (min kursiv.) regional färgning och dit hör kanske inte bakre r (!) eller göteborgskt tonfall. Och Dahlstedt sade i sin diskussion med Teleman i *Språket i bruk*, 1974, s. 146: "det finns inte många som inte erkänner och gillar att riksspråket talas i olika varianter i landets olika skolor".

I en anspråkslös liten enkätundersökning våren 1983, som

genomfördes av blivande språkkonsulter vid Stockholms universitet, svarade folk på frågan om det finns ett riksspråk. Av de yngsta (16–25 år) ansåg 10 av 12 att alla talar dialekt, därför att allt talat språk är dialekt av det skrivna språket. Bland de äldre försökte man bestämma rikssvenska som någon sorts mellansvenska utan dialekt och med tillrättalagt uttal. Från början var alla tvärsäkra på vad rikssvenska var för något men under utfrågningen blev de allt osäkrare och ville diskutera frågan.

Vi tycks alltså ha ett rikstalspråk som varierar. Möjligen finns det framförallt som föreställning och vilja, men i verkligheten mest som en riktpunkt.

Men tillbaka till skriftspråket. Här har vi en rätt klar idealnorm, i varje fall i fråga om stavning, böjning, interpunktion, meningsbyggnad. Den är mest reglerad i ytnivåerna och minst i lexikon och textbildning. Men det finns glidningar inom detta skriftspråk. Den norske författaren Kjartan Fløgstad skriver oren stil, det är en estetisk princip för honom. Och vi har också blandningar, även om de inte blir lika upphetsande som de norska. För med förundran läser en svensk protokollsdiskussionerna från Norsk språkråds fagnemnd om tillåtna former i litteraturantologier för grundskolan. På svenska gör man inte så: inom vårt centraliserade skriftspråk kan man i vissa genrer föra in olika former från dialekt, från blandat stadsspråk etc. I skolantologier får Max Lundgren behålla formen *slått* som det heter på skånska i stället för "slagit"; Maria Gripe får behålla *blöjer* som vardaglig talspråksform av "blöjor", man får ha en barnplural som *mormorar* för "mormödrar". Men i Sverige ska vi akta oss för att kodifiera vilka avvikelser som kan få förekomma.

Jag inbillar mig alltså att förekomsten av ett skriftspråk, ett enda med en ideal norm, gör att man inte kan utöva central kontroll i varenda detalj, utan variationer får komma in under samma hatt. Vi blir också mer och mer vana vid att det kan se olika ut. Om Aftenposten i Norge markerar sig som riksmålsivrare genom att skriva *efter*, *sne* (Omdal 1985:182), så är Sydsvenska Dagbladet i all stillsamhet sydsvenskt bland annat genom formen *i fjor* och möjligen något *där* som formellt subjekt.

För övrigt är det kanske inte alltid främst morf fonemateniken som är svårast för små barn som ska lära sig läsa och skriva och bli delaktiga i samhället. I Norrbotten pågår ett pedagogiskt

projekt, där man söker anknyta skolundervisningen till barnens egen verklighet. Det var inte språkliga problem som gjorde att barnen inte förstod vad *äppelträd* var för något. Sådana träd finns inte däruppe, själva företeelsen var abstrakt. De lärde sig att det gällde att gissa, för i skolan förekommer så mycket underligt och obegripligt.

Det är klart att det kan låta som om jag försöker idealisera det sociokulturella klimat vi har, som det enda möjliga i det samhälle vi har. Det vore inte riktigt. Men i vårt numera mångkulturella samhälle tror jag att den enda lösningen är att vidga utrymmet inom vårt riksspråk, låta det berikas från olika folkliga håll, från landsspråk och stadsspråk och även från invandrarnas språk.

Det viktiga är att folk har möjlighet att nå en balans eller kanske snarare att pendla mellan hemspråkets trygghet och ett skriftspråk/standardspråk som verkligen öppnar det större samhället. Både språklig trygghet och språklig frihet.

Litteratur

- Brink, Lars, 1985. Om begreben rigssprog, standardsprog og dialekt. Stockholm. Stencil.
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1959. Folkmål i rikssvensk prosadiktning. Nysvenska Studier 39.
- & Telemann, Ulf, 1974. Folkmål som klassspråk. I *Språket i bruk*. Red. Telemann & Hultman. Liber Läromedel. Lund.
- 1979. Dialekten i skolan, särskilt med avseende på talspråket. I *Dialekt og riksspråk i skulen*. Rapport frå eit nordisk symposium på Lysebu 2.–5. april 1979. Oslo.
- Elert, Claes-Christian, 1983. Får man tala med regional färgning i dagens Sverige? *Språkvård* 1983:4.
- Greimas, Algirdas Julien, 1969. Grundtræk af en narrativ grammatik. *Poetik* II:3.
- Grogarn, Margareta, 1979. Dålig läsning. Lund.
- 1984. Tråkig läsning. Liber Förlag. Lund
- Holm, Gösta, 1984. Kritiskt bidrag till läran om nysvenska rikstalspråket. I *Festskrift til Einar Lundeby* 3. oktober 1984. Novus Forlag. Oslo.
- Holmberg, Bengt, 1976. *Språket i Göteborg*. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 59.
- Hultgren, Sven O., 1983. *Skola i dialektal miljö*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala.
- Omdal, Helge, 1985. "Uppfattningar om rätt och orätt vid normeringen av skriftspråkets morfologiska och syntaktiska struktur" – forholda i

- Norge. I Språk og samfunn i Norden etter 1945. Nordisk språksekretariats rapporter 5. Oslo.
- Språken i Norden, 1983. Red. B. Molde og A. Karker. Utg. av Nordisk språksekretariat. Cappelen/Gyldendal/Esselte Studium.
- Thelander, Mats, 1979. Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala.
- Wijk, Barbro & Östman, Jan-Ola, 1983. Skriftspråk och identitet. I Struktur och variation, festskrift till Bengt Loman. Meddelanden från stiftelsens för Åbo akademi forskningsinstitut. Åbo.